

Relacións entre a literatura popular e a fraseoloxía. Novas achegas

Ana Acuña ¹

Universidade de Vigo

Neste artigo pretendemos mostrar as relacións entre determinados xéneros da literatura popular e algunhas unidades fraseolóxicas.

Palabras clave: fraseoloxía, literatura popular.

We aim to show in this paper the connections between certain types of folk literature and some phraseological units.

Key words: phraseology, popular literature.

1. Introducción

En traballos anteriores aproximámonos ás relacións entre distintos xéneros da literatura popular. Por unha banda, ocupámonos (Acuña 1999) dos xéneros que puideron crear ensalmos, isto é, das cantigas, romances, contos, oracións, refráns, xogos ou outras formas de poesía popular que acabaron usándose como recitados con función terapéutica. Por outra, conectamos (Acuña 2006) contos, cantigas, refráns e ditos a través do motivo da “cepa torta”.

Nas páxinas que seguen imos deternos en dous xéneros da literatura popular (conto e romance) estreitamente vinculados con unidades da fraseoloxía (fórmulas, locucións e refráns).

¹ A autora desexa agradecer a axuda dos profesores Mª Álvarez de la Granja, X. Ferro Ruibal, J. L. Garrosa Gude e R. Martíns Seixo, e tamén do Museo de Pontevedra, que nos permitiu consultar o valioso material do médico J. Casal y Lois.

Seguindo os estudos de V. Mokienko e do profesor X. Ferro, a relación entre a literatura popular e a fraseoloxía pode considerarse como de implicación ou explicitación, é dicir,

a compresión da fábula en proverbio, do proverbio en locución e da locución en palabra (fenómeno que el denomina implicación), e o proceso inverso da dilatación da palabra en locución, da locución en proverbio e deste en fábula (que denomina explicitación). (...) Implicidade é a tendencia do fraseoloxismo (e tamén de fábulas, proverbios e semellantes) á diminución do número dos compoñentes ata quedar nun só lexema (...) Explicitidade é a tendencia do fraseoloxismo (e tamén dun só lexema) ó aumento da cantidade dos compoñentes. (Mokienko 2000: 14)

Tendo en conta as dificultades para distinguir se estamos diante dunha implicación ou dunha explicitación, X. Ferro (2004: 72) indica que é “doado detectar que se trata de implicación, cando nun lugar de Galicia detectámo-la forma plena e noutros só se usa a forma comprimida co consabido aumento de desmotivación que a achega á arbitrariedade do signo lingüístico”.

Isto é o que puido ocorrer cos exemplos que imos expoñer neste artigo, pois os nosos informantes² só coñecen a unidade fraseolóxica e non son conscientes do elo coa literatura popular.

2. Do conto á unidade fraseolóxica

“No remate dun bo número de contos populares en galego atópase un refrán que alude ao que se vén de narrar ou resume o seu significado” (Blanco 2000: 220), por iso é habitual que os contos, por un proceso de implicación, permanezan en unidades fraseolóxicas.

A miúdo só se coñece un dos extremos: ou ben a unidade fraseolóxica ou ben o conto. Dado que os nosos informantes só saben do fraseoloxismo, citaremos primeiro este para despois buscar a súa filiación na literatura popular.

2.1. *Morte negra vaite ó forno*

Morte negra vaite ao forno ou *morte negra* é unha unidade fraseolóxica empregada actualmente para referirse a aquelas persoas (sobre todo nenos) ou animais que non fan cousas do noso agrado. Segundo a nosa informante, é unha “palabra para que [alguén] marche”.

En galego esta fórmula carece de extensión³ e só a atopamos no concello de Marín. Con todo, consérvanse en castelán variantes da expresión dende G. Correas (1627: 326):

² Todos eles naturais do municipio de Marín (Pontevedra).

*Muerte pelada, acá está mi marido tras la cama
La muerte pelada, tras la puerta cata
Muerte pelada veis allí a mi marido detrás de la albarda.*

Ata o famoso artista J. Sabina (*Los Andes On Line*, 24 de abril de 2004) declaraba sobre unha droga “ni probarla, es la muerte pelada”.

Repárese nos adxectivos que acompañan á morte. Estes explícanse recorrendo ao conto cuxas versións, como veremos, atenden a diversidade de cualificativos segundo a morte teña aparencia de galiña negra ou pelada.

2.2. O conto

A unidade fraseolóxica *morte negra vaite ao forno* é a frase final dun conto do tipo AT 1354 (Aarne e Thompson 1995: 236). Este narra “a morte do vello matrimonio. A muller co esposo enfermo: -Que a morte me leve a min, e non a el. Cando a morte chega sinalalle o esposo.”

Aínda que nós non o escoitamos entre os nosos informantes marinenses, o conto mantense vivo tal e como se recolle nas colectáneas de C. Noia (2002), L. Carré (1968) e L. Prieto (1958). Reproducimos as versións máis recentes, coñecidas como “morte ao forno” (Noia 2002: 287-289):

Había na miña terra un matrimonio, el chamábase Andrés e ela Marica. Andrés quixo saber se Marica lle quería, e un día díxolle:

-Marica, eu vou morrer e ti quedas soa. ¿Ti hasme de gardar luito ou haste de enguedellar con outro?

-¿Que cousas dis, Andrés! ¿Por que vas morrer? Ti aínda es novo.

-Si, Marica, si, eu vou morrer. Seino certo.

-¿E logo que viches?

-Vin a Santa Compañía enriba da porta ont´á noite cando viña prá casa.

-¿Riba da porta? Logo, ou virán por ti ou virán por min.

-¡Non, muller, non! Era por min, porque meu compadre do Outeiro que iba ca Santa Compañía sinalou cara min e dixo non sei qué cousa.

-Pois, mira: vaste agochar no forno, e cando veña a morte eu dígolle que non estás na casa.

-Dacordo, Marica.

Pro el foi pilla-lo galo negro que estaba no galiñeiro e foino mollar ben mollado nun regato qu´había tras da casa. Deixouno alí, veu e meteuse no forno. Cando o galo chegou á porta da casa naquela estrana figura, Marica pensou que era a morte e empezou a berrar:

-¡Morte negra, vaite ó forno! ¡Morte negra, vaite ó forno!

³ En Gondomar (parroquia de Vilaza), segundo información que recolle X. Collazo Pazó e que nos transmite R. Martínez Seixo, existe a unidade *Morte ao forno, que alá está Xoán* co significado de ‘o que nos faltaba’, ‘que parvada me estás a contar’.

(Vilar de Banzas, Serra de Outes, A Coruña. Isolina Campos de 76 anos en 2000)

Noutras versión a morte denomínase “morte pelada”:

Era un matrimonio que se quería moito, pero a muller que sempre lle decía ó home que quería ela morrer diante. E el que decía:

-Bueno, pois e..., teño que saber se é verdá ou se non é verdá que queres morrer diante, vamos a ver.

E un día que lle dixo:

-Esta noite vén a morte, disque buscarnos ou a ti ou a min.

E ela que lle dixo:

-Pois, mira, a morte disque é así da feitura dunha galiña, e disque é tamén pelada. E mira, pra que non nos encontre, non imos ir para cama.

E ela que lle dixo:

-¿E logho como imos facer?

E que lle dixo:

-Pois ti vas pró poleiro das ghaliñas e eu vou pro forno.

Cada un vai pró seu sitio. E or dous caladiños, a ver se así non os encontran.

E a ghaliña, que xa estaba bastante esplumada, el aínda a esplumou máis.

Pero, claro, despois el foi pró forno e ela mandouna pró poleiro das ghaliñas.

Pero a ghaliña iba po poleiro, que non iba para o forno. E ela, ó que veu que a morte que iba pra onda ela, que lle decía:

-¡Morte pelada, catá no forno que aquí non hai nada!

E despois el que lle dixo:

-Bueno, e esa era a que quería morrer diante de min... ¡Mira, mira como a manda pra o forno!

(Filgueira – Cerdedo, Pontevedra. Manuela Simal de 84 anos en 2001)

En Portugal (Da Silva Soromenho 1986: 72) localízase o conto coa mesma designación da morte como “pelada”⁴:

Duma ocasião era uma mulher, que estava casada com o marido e depois dizia prò marido:

-Ai homem, eu quero-te tão bem, eu quero-te tanto que nem calculas o bem que eu te quero! Se algum dia vier a morte, que venha e leve-me a min e fiques tu cá!

O homem –ela andava sempre com aquela cantiga, sempre a dezer aquilo- o home, um dia:

-Deixa estar, que eu hei-de saber se isso é verdade!

Agarrou um peru! Quando foi à noute, agarrou um peru e depenou o peru vivo.

Tirou as penas todas ao peru vivo e pôs-se atrás da porta, ali coiso. E dantes, entigamente, os homens tinham uma besta e botavam a albarda debaixo da

⁴ Non obstante, non se coñece a expresión final na fraseoloxía lusa.

mesa grande. Despois ele botou o peru detrás da porta, depenado vivo e foi-se meter debaixo da albarda.

-Ai, eu, que não sei o qu'ali vem –assim a fugir com medo- ai, eu, que não sei o que ali vem!

Daí a nada, o peru vem aos trambulhões cá prò meio da casa. Ela estava ao pé do lume, assim como alí está a minha parenta:

-Ai, morte pelada, não me leves a min! Leva aquele que está além debaixo da albarda!

(Portalegre)

A literatura en lingua castelá (Agúndez García 2004: 39-50) móstranos máis variedade na adxectivación da morte. Esta, á parte de pelada, pode ser “amarga”⁵:

Otro dice que quería mucho... Una mujer que quería mucho al marido. (...) dice que una quería mucho al marido-, y le decía:

-Ay, hijo de mi alma. Si tú te fueras a morir un día y yo viera la muerte venir, yo me ponía delante.

Decía:

-Pues entonces muy bien, hija. ¡Ay que ver lo que me quiere mi mujer! Dice que como yo me fuera a morir, que se ponía ella delante, y que nada, que no, que la muerte no llegaba a mí.

Bueno. Pues un compadre va y le dijo que iba a venir la muerte. Y entonces ella cogió y le dijo al marido:

-Tú te metes en ese arcón –un arcón grande que había.

Se metió en el arcón. Dice:

-Pues esta noche viene la muerte por mí ya.

Dice:

-Pues ahí te quedas, encerradito ahí.

Pero el compadre le metió un pollo pelado por la puerta, con una luz en la cabeza. Y el pollo: “¡Ahhh...!” , por toda la casa. Y le decía ella:

-¡Ay muerte amarga, mi marido metido en el arca!”

(El Palomar-Paradas)

Desta pequena mostra xorde un interrogante: por que na unidade fraseolóxica galega triunfaría o modificador “negra” fronte a “pelada”?

O adxectivo “negra” unido á morte, tal e como aparece na fórmula recollida en Marín, designou un dos andazos máis graves de todo o mundo: a peste bubónica ou peste negra. Aínda que se sitúa no século XIV, a visión no século XIX continuaba sendo terrorífica: “La peste bubónica, la peste negra, es, sin disputa, la enfermedad epidémica más terrible de todos cuantos azotes han diezmado al género humano desde tiempo inmemorial. La antigüedad de este mal es remotísima.” (*Diario de Pontevedra*, 17 de agosto de 1899).

⁵ Rodríguez Marín (1926: 312) engade “[Muerte] canina [ahí está mi marido detrás de la cortina]”.

Dado que esta pandemia se reflectiu nas manifestacións artísticas e literarias, sería a experiencia da doenza a que influiría na denominación da morte como “negra” no conto e na unidade fraseolóxica? Sexa como for, o sintagma “morte negra” aparece unido en numerosas cantigas populares. Escollemos unha da *Parroquia de Velle* (1936: 295):

*Eu ben vin estar á morte
n-un parral comendo uvas
Vaite de ahí, morte negra,
desamparo das viudas.*

E mesmo se descobre en *Follas Novas* (Castro 2004: 699):

*Morte negra, morte negra,
cura de dores e engaños:
¿por qué non máta-las mozas
antes que as maten os anos?*

A morte negra, irmá da morte branca, é aquela que non avisa pero a que vén facer o seu traballo verdadeiro e inexorable (Reigosa 1999: 116-118). Por iso, o lugar ao que se quere enviar a morte na fórmula *morte negra vaite ó forno* non é arbitrario. En efecto, o forno é o lugar curativo por excelencia da medicina popular e nel introducíanse as persoas enfermas para quedar limpas da doenza. “En algunos casos la práctica es arrojar en su interior la ropa o los remedios a los que quedó adherida la enfermedad, que, de ese modo, es destruida” (Mariño Ferro 1985: 163).

3. O romanceiro e a fraseoloxía

As relacións entre os romances e as unidades fraseolóxicas da nosa mostra son, claramente, de implicación. Noutrora, os romances debían estar tan espallados que, con só citar o nome do protagonista, se actualizaba o relato poético. Non era estraño, pois, o trasvasamento de personaxes da literatura popular para a fraseoloxía e mesmo para a literatura “cult”. Pénsese, neste sentido, nos aleluas (pregos de cores con estampas) que F. García Lorca recuperou para *Amor de Don Perlimplín con Belisa en su jardín*.

Porén, “co paso do tempo a parte implícita vaise esvaecendo na memoria colectiva das novas xeracións e, se alguén rescata a parte omitida, poden resultar dúas unidades xa distintas. A implicación produce un escurecemento e desmotivación da unidade fraseolóxica e este é un feito moi característico do proceso” (Ferro 2004: 72-73), de aí que xa non se relacionen as unidades fraseolóxicas cos romances dos que proceden.

3.1. Do romance de cego á unidade fraseolóxica

Ser máis parvo ca Pichote é unha locución, abondo estendida en Galicia⁶, que designa a unha persoa moi parva. Tamén aparece inserida nos dicionarios fraseolóxicos casteláns e no dicionario da RAE *más tonto que Pichote*.

Pero quen era este Pichote, personaxe de tanta sona noutras rexións de España ata o punto de ser un alcume común e aparecer incluído⁷ entre os “picados del mal de la tontería” (Montoto y Rautenstrauch 1912: 309)?

A resposta atopámola entre os romances de cego que gardaba o médico pontevedrés J. Casal y Lois e que conserva o Museo de Pontevedra. En efecto, entre os seus “cantares de ciego de asunto amoroso” encóntrase unha folla voandeira debuxada e escrita co seguinte texto:

*La boda de Juan Pichote / con su esposa moño al trote
y lo que le sucedió en el primer parto que tuvo*

*Si me escuchan atentos / voy á explicarles,
un chiste muy gracioso / para alegrarlos*

*En una gran boda, / y esto es muy cierto,
salieron nueve cojos, / y veintiun tuertos.*

*Era la cocinera / doña Cotorra,
que llevaba unos pelos / como una zorra.*

*Repartiendo los dulces / salió un jiboso,
que llevaba en la jiba / la fuente del Coso.*

*Tan grande era la jiba / que, aunque derecho,
de un jibazo á la novia / la cascó un pecho.*

*Cuatro pucheros viejos / y dos fiambreras,
bailaban en la boda / las habaneras.*

*Mucho vestido blanco, / mucha vasquiña,
y los piojos bailaban / la marusiña.*

*Tocaron el el baile / flautas, violones,
catorce zapateros / con los porrones.*

*El novio por la noche / fué tan zopenco,
que hizo llevar á todos / el cabezuelo.*

*El novio la petaca / con mucho agrado
le dio á la novia y dijo: / -Echa un cigarro*

⁶ Información que debemos ao profesor X. Ferro Ruibal.

⁷ J. de D. Luque, A. Pamies e F. J. Manjón citan Pichote entre os nomes propios (reais ou imaxinarios) “que ilustran la idiotéz” en español . Ademais sinalan paralelos en francés, italiano e inglés (1996: 5).

*La novia le contesta: /-De Monteagudo,
de papel no lo gasto / que fumo puro*

*y cuánto que me gusta, /válgame el cielo,
el día que no fumo / me desconsuelo.*

*La novia al poco tiempo / ya se afligía,
y ansias por la mañana /ella tenía.*

*Dijo el médico que era / un buen hartazo,
que á menudo la dieran / buen jeringazo.*

*Dándola lavativas / soltó tres p...
que mató a la comadre / y á dos horneros.*

*La duró el embarazo / catorce meses,
y por fin parió un chico / cascando nueces.*

*Asistieron al parto / Pedro Pichote,
Don Andrés Culo Roto / con Moño al trote.*

*De las enaguas de ella / al niño le hizo,
una gorra con flecos / para el bautizo.*

*A la iglesia acudieron / nueve muchachos,
á bautizar al niño todos borrachos.*

*Entraron seis peladas / y siete cojos,
Un sordo, nueve tuertos / y diez jibosos.*

*Viendo esta gente el cura, /dejó el hisopo,
y escapó de la iglesia / á buscar otro.*

*Tanto se asustó el cura /que sus sobrinas,
dicen que se ha marchado /á Filipinas.*

*A su casa volvieron /al pobre niño,
á mudarle pañales con gran cariño.*

*Le pusieron un traje /muy arreglado,
con un plumero verde / y otro encarnado.*

*Su abuela le decía /con arte y maña:
-Tú eres el más hermoso / que hay en España.*

*Pareces á tu padre / todo en lo fino,
lo mismo que parece / la leche al vino.*

*Le gastó en los fajeros / cual Don Quijote,
al pobrecito novio / todo su dote*

*Doce varas de lienzo /gastó de pronto,
para hacer un culero / y aun salió corto.*

*De la capa del novio / hizo pañales,
y un gorro para el niño / con cuatro ojales.*

*Le dejó al pobre novio / con gran sonrisa,
con el parto primero / ya sin camisa.*

*Sólo para las presas / gastó lo menos,
veintinueve gallinas / y seis carneros.*

*Y el novio la decía / muy afligido:
-Todo lo de mi casa / lo has concluido*

*Me has vendido la blusa, / manta y calzones,
no vivo más contigo; / y á estas razones*

*le dio un palo su suegra, / con tanto acierto,
que sino es por la ceja / le deja tuerto.*

*A la novia le dieron / dos malas ganas,
y al gato que tenía / le entró tercianas.*

*La madre con la hija / estando solas,
Tenían á menudo / sus merendolas.*

*Comían buenas magras / rico escabeche,
y también les gustaba / café con leche.*

*Al yerno le mandaban / con un pimiento
á trabajar al campo, / siempre contento*

*Y al yerno por la noche / le regañaba,
le hacía un cariñito / y le engañaba.*

*Le decía mañosa: / -Entre estas cestas,
Te guardo un gran puchero / de farinetas.*

*Estoy de noche y día / hilando estopa,
porque pienso muy pronto / comprarte repa [sic]*

*Ciento veinte madejas / tengo ya hilado,
así que está mi cuerpo / ya disipado.*

*De este modo al marido esto decía
y el pobre Juan Pelayo / se lo creía.*

*Cuando éste se iba al campo / de madrugada,
un albañil mancebo / la festejaba*

*El albañil entraba / siempre corriendo,
y este joven la hacía algún remiendo.*

*Un día su marido / junto á la cama,
se encontró la picoleta, / paleta y llana.*

*Voy á mirar la casa, / dijo el marido,
que al albañil sin duda / le has escondido.*

*Su mujer le contesta: / -Calla, tronera,
es que viene á taparme / las ratoneras.*

*Remiendos me tiene hechos / más de cincuenta,
y ayer al medio día / le dí la cuenta.*

*Aquí concluye el chiste / tan divertido,
si alguna falta tiene / perdón os pido.*

*Mañana por las plazas / saldré unos ratos,
á vender los romances, / tres por seis cuartos.*

FIN

(Madrid.- Imprenta Universal, Cabestreros, 5)

Aínda que o prego non contén o ano da publicación, obtivemos unha referencia cronolóxica nunha librería virtual⁸ que vendía un folio semellante coa seguinte explicación: “Chiste gracioso y divertido en el que se declara la boda de Pedro Pichote con su esposa Moño Altrote (...) Ap. 1860”

Esa indicación permitiríanos datar a unidade fraseolóxica a partir do romance de cego. A. Sánchez Romeralo (1978: 217) ofrécenos máis exemplos de versos recollidos e usados dende antigo polas tres grandes ramas da tradición oral (refraneiro, cancionero e romanceiro), pero semella que “el romance fuera anterior y el cantarillo surgiere de él por desprendimiento, pasando desde entonces a vivir con vida autónoma dentro de la tradición lírica”.

3.2. Do romance burlesco á unidade fraseolóxica

Outro personaxe do corpus fraseolóxico é Xan Guindán. Na fala de Marín está viva a fórmula *Xan Guindán quérese casar e non ten a muller buscada*. Segundo nos explicaron “díselle a quen quere faser unha cousa e non pode”. Así, se “un neno quere faser unha cousa dos maiores, díselle ‘ah, mira p’ái, Xan Guindán quérese casar e non ten a muller buscada’”⁹.

A nosa informante ignora quen é este Xan Guindán, pero é doado identificalo como protagonista dun romance burlesco. En palabras de X. R. Mariño Ferro e C. Bernárdez (2002: 349-350) é “un morto de fame, quere casar cunha moza tamén miserenta. Ao final ela recapacita e déixao plantado o día da voda.” Velaí unha das numerosas versións que existen deste romance en toda Galicia:

O Xan Guindán quere casar e non ten a muller buscada

⁸ Trátase da Librería Antiquària. Els Gnoms Psicocleptòmans (véxase a páxina <http://www.elsgnoms.com/Gnoms/133.html>)

⁹ Respectamos a variedade da lingua galega (dialectalismos e vulgarismos) usada polos informantes.

foille facer o amor á filla da tía Xoana.
-Boas noites, tía Xoana. ¿Onde lle vai a rapaza?
-Vai buscar o gas prá noite xa me parece que tarda.
E logo entrou a nena pola porta para dentro.
-Boas noites, Xan Guindán, tráíote no pensamento.
-Non sei se o dirás de risa mais eu dígocho de veras
xa fai un pouqueniño que estou eiquí quentando as canelas.
-¿E logo tes moito frío? ¡Ai, nunca Dios che me dera!
Non sei se me irás quecer agora prá primavera.
-Xa sabes que son soliño non teño con quen partir,
eu riqueza non a teño pero habemos de vivir
-Teño unha cabra moi boa e tres ovellas preñadas;
tamén teño unha galiña pon ovos prás torradas.
A cabra éche moi boa téncheme catro cabirtos,
Mentras dous están mamando os outros andan a brincos.
Xa che fixen o amor non teño máis que decir,
Se me queres dimo axiña que me quero ir durmir.
-Eu casar ben me casaba pero tamén che hei contar,
quero facer unha saia, téñoche a lan por fiar,
os zapatos todos rotos, o pano todo furado;
se tes cartos cómprame outro casámonos de contado.
Fixeron as municións como alí se acostubraba
e leváronllas ao cura que llas lese de contado.
O cura logo llas leu no ofertorio da misa,
á xente que había dentro todo lle sirveu de risa.
Todos din que é boa moza todos lle din que servía
Chegou á porta da ilesia díxolle que non quería.
Xan Guindán quedou tan teso como as vergas de un canizo
deu a volta para a casa tan siquera adiós lle dixo.
O cura quedou pasmado que nunca tal lle pasou
caieulle o libro da man coa risa que lle pegou.
O padriño e a madriña, o cura e o sacristán
Encheron o corpo de risa cos feitos de Xan Guindán.
(Versión de Cotobade)

Quizais a difusión do romance transformase a Xan Guindán (cuxo nome varía entre Dingán, Xindrán, Ghindán ou Quintán) no Xan Guindallo da cantiga popular, tal e como compila R. Cabanillas (1951: 134):

A muller do Xan Guindallo
é unha tola baltruteira,
arrastróu a Xan Guindallo
debaixo da borralleira.

4. Remate

Son numerosos os estudos que relacionan o corpus fraseolóxico coas cantigas, pois

Parece indiscutible que o cancionero popular galego tivo no refraneiro unha fonte importante para a creación de cantigas e que, doutra banda, o refraneiro apoiouse nas cantigas populares para difundirse e, ás veces, tomounas como modelos formais ou conceptuais. (Blanco 2000: 230).

Non obstante, serían necesarias novas análises sobre a vinculación entre a narrativa de tradición oral, a lírica popular e a fraseoloxía. Os matrimonios deste artigo veñen a sumarse a tódolos demais personaxes que, na nosa cultura, se atopan en contos, romances, cantigas e unidades fraseolóxicas. Referímonos aos contos protagonizados por un criado, un xastre, a preguiza e a raposa. Veláí unha mostra:

- A locución referente ao criado *non saír da cepa torta* ou *non pasar da cepa torta* (co significado de non progresar, estar estancado) atópase no conto (Acuña 2006: 2).

Era un xornaleiro que tiña un criado. Bueno, mandouno cavare, sería na viña.

En cando cheghaba a noite:

-A onde cheghache, Pedro?

-A sepa torta, mi amo.

Cheghaba outro día, mandouno outra ves traballare. Cheghou de volta:

-A onde cheghache, Pedro?

-A sepa torta, mi amo.

Dúas veses. Ás tres volveulle disire. Foi pa traballare, ó traballo outra ves. Cheghou de volta:

-A onde cheghache, Pedro?

-A sepa torta, mi amo.

-Pero Pedro, sempre á sepa torta?

-Mire mi amo: pan barolento, sardiña do ballón e viño de vinaghre, O traballa, Pedro non¹⁰.

- O refrán relativo ao xastre “na casa do rico que fai mala vida, puntada longa e acabar axiña; na casa do probe que dá do que tén, puntada corta e apretala ben” (Zamora Mosquera 1972: 144)¹¹ atópase na antoloxía narrativa de L. Carré (1968: 234).

O xastre tiña unha fame que alampaba, a vella da casa que era unha miserenta, dáballe unha cunquiña de papas tan rariñas que levaban mais auga que fariña; o xastre nin sabía primeiro como facer, mas, logo argallou unha maraña, e cando comenzou de novo o seu traballo, púxose a coser moi de lixeiro con pontadas longas e prendendo pouco, a vella reparou en como facía, e dislle:

-E logo, hom, cómo é que coses tan de lixeiro; así non vai ben e como é o mandado.

-Siñora, -dixo daquela o xastre,- eu cósolle sempre asegún como, e como as súas papas cocen lixeiras que mesmamente parecen o repinico de unha muiñeira, lixeiro coso eu, mas, tamén seille coser mais amodo, como se lle

¹⁰ Estas frases finais tamén deron lugar a unidades fraseolóxicas.

¹¹ F. Zamora Mosquera, 1972: 144

estila na miña terra onde as papas non cocen tan apresa, e son mestas, como broa, con bó leite de por riba.

-E daquela cómo lles fan, hom, pra que cózan amodo?

-Bótanlle boas presas de fariña.

A vella de tal oír fixo unha papas ben mestas, botoulles leite, e o xastre comeu a fartar, estonces coseu ben de modo como é o mandado.

- A fórmula referente á raposa *Pitos serán pero óleme a can*¹² preséntase en moitas versións do conto (Pisón, Lourenzo e Ferreira 1999: 46-47).

O raposo achegouse á dona das galiñas, e reparando na que estaba máis mantida, díxolle:

-Hoxe lévoche esta.

-Ai, home, esta non ma leves, que lle teño moito aquel -dixo a muller-; volve a mañá, que che hei deixar outras ben mellores.

E ao outro día volveu o raposo e viu que a muller lle deixara un cesto emborcado. Así que se puxo a dar voltas arredor do cesto, uliscando como fan os da súa raza, antes de atreverse coa comida.

-Óleme a can, galiñas serán -rosmaba.

Mais con todo puido a fame que levaba, e levantou o cesto.

E saíronlle dous cans, que todo era ladrar e babexar.

E mentres corría diante deles, o raposo ía dicindo:

-¡Arriba pernas, / arriba zancas,

*que neste mundo / todas son trampas!*¹³

- A fórmula dialóxica cuxa protagonista é a preguiza “Preguiza ¿queres o caldo? – Quero / –Vai pol-a cunca / –¡Ay! Non o quero” (Parga Sanjurjo 1911: 254-255) reproduce o diálogo do relato (Carré 1968: 179-180).

Ela era unha picariña sempre avacoada, que se non movía por cousa; sua nai sempre a berrar con ela, e, ela vaiche boa...

Unha noite, dormexaba no escano acarón da lareira, e a nai prâ espilir decíalle:

-Abre os ollíños, Preguiza!, -remusgando ela sen lle facer caso:

-Miña nai, non póodo!

-Abre os ollíños, Preguiza!

-Miña nai, non póodo!

Mas, como a vella tiña moita sabencia, engadiu:

-Toma unha cunca de gregos, -e daquela a rapaciña acordou atallando:

-A velos?

¹² Gippini Escoda (1991: 113). En Marín é común a fórmula *cheirar a can* para indicar desconfianza. Trátase dunha redución de *Galiñas serán pero chéirame a can* (incluída, xunto co conto base, nos *Dichos y refranes* de José Casal y Lois).

¹³ Estas frases finais tamén se fixaron en unidades fraseolóxicas. Véxase I. Rielo Carballo (1989: 191) e X. Ferro (1987: 229).

*E disque que a nai a tal ver, sacoulle unha cunca de caldo, e poñéndolla nas
más demandou:*

-Preguiciña, queres pan?

-Si señora, si mo dan, -dixo a nena.

-Pois vai pillal-o coitelo.

*-Aaaa!, señora, daquela non llo quero, -e a nai tamén para a insinar non lle deu
o pan e fíxoa pasar sen ele.*

Para comprobar como se porteñen todos estes exemplos resulta imprescindible coñecer e manexar fontes non estritamente literarias nin fraseolóxicas co fin de entender, en toda a súa extensión, algunhas das características máis importantes da literatura oral e saber así que razóns externas inflúen na conservación ou perda deste patrimonio (Garrosa 2003: 52).

Polo tanto, cómpre un estudo global xa reclamado por L. Carré Alvarellos (1968: 92), certo que “de obrar así, o labor faise máis traballoso, mas o coñecemento conquistado é máis comprobante e perfecto”.

5. Bibliografía

- AARNE, A. e THOMPSON, S. (1995): *Los tipos del cuento folklórico. Una clasificación*. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- ACUÑA, A. (1999): “O concepto e imaxe da poesía máxico-ritual dentro e fóra de Galicia” en *Actas do V Congreso Internacional de Estudos Galegos*. O Castro, Sada, 1085-1111.
- (2006): “Relacións entre distintos xéneros de literatura popular: o motivo da cepa torta” en *Culturas Populares. Revista Electrónica* 1 (enero-abril), 15 pp.
- AGÚNDEZ GARCÍA, J. L. (2004): “Cuentos populares andaluces (XIII)” en *Revista de Folklore* 278,2004,39-50.
- BERNÁRDEZ, C. e MARÍÑO FERRO, X. R. (2002): *Romanceiro en lingua galega*. Xerais, Vigo.
- BLANCO, D. (2000): “Do refrán á cantiga” en *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor X. Alonso Montero*. Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, II, 203-233.
- CABANILLAS, R. (1951): *Antifona da cantiga*. Galaxia, Vigo.
- CARRÉ ALVARELLOS, L. (1968): *Contos populares da Galiza*. Museu de Etnografía e História Junta Distrital do Porto, Porto.
- CASTRO, R. (2004): *Obra completa*. Fundación Rosalía de Castro, Padrón.
- CORREAS, G. (1627>1992): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*. Visor Libros, Madrid.
- FERNÁNDEZ HERMIDA, V., LOPEZ CUEVILLAS, F. e LORENZO FERNÁNDEZ, X. (1936): *Parroquia de Velle*. Seminario de Estudos Galegos, Santiago de Compostela.
- FERRO RUIBAL, X. (1987): *Refraneiro galego básico*. Galaxia, Vigo.
- (2004): “Explicitación e implicación fraseolóxica: notas galegas” en *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6,2004,57-80.

- GARROSA GUDE, J. L. (2003): “Huellas del romance de la *Pérdida de don Beltrán* en las *Relaciones Topográficas* de Felipe II” en *eHumanista*, vol 3,2003,49-56.
- GIPPINI ESCODA, E. (1991): *Refraneiro Galego (Escolma)*. Edición do Castro, Sada.
- LUQUE DURÁN, J. de D., PAMIES BERTRÁN, A. e MANJÓN POZAS, F.J. (1996): “El léxico denigratorio relativo al intelecto: estudio contrastivo” en *Sendebarr* 7,1996,13.
- MARIÑO FERRO, X. R. (1985): *La medicina popular interpretada* I. Xerais, Vigo.
- MONTOTO y RAUTENSTRAUCH, L. (1912): *Personajes, personas y personillas que corren por las tierras de ambas Castillas*. Librería de San José, Sevilla.
- MOKIENKO, V. (2000): *Fraseoloxía eslava*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades - Xunta de Galicia, Santiago de Compostela.
- NOIA CAMPOS, C. (2002): *Contos galegos de tradición oral*. Nigratea, Vigo.
- PARGA SANJURJO, A. (1911): “Refranes gallegos” en *Boletín de la Real Academia Gallega* 46,1911,254-255.
- PISÓN, X., LOURENZO, M. e FERREIRA, I. (1999): *Contos do Valadouro*. A Nosa Terra, Vigo.
- PRIETO RODRÍGUEZ, L. (1985): *Contos vianeses*. Galaxia, Vigo.
- REIGOSA, A., MIRANDA, X. e CUBA, X. R. (1999): *Diccionario dos seres míticos*. Xerais, Vigo.
- RIELO CARBALLO, I. (1989): *Cancións galegas*. Diputación de Lugo, Lugo.
- RODRIGUEZ MARIN, F. (1926): *Más de 21. 000 Refranes Castellanos no contenidos en la copiosa colección del Maestro Gonzalo Correas*. Tipografía de la «Revista de Archivos, bibliotecas y Museos», Madrid.
- SANCHEZ ROMERALO, A. (ed.) (1978): *Romancero tradicional de las lenguas hispánicas*, tomo IX. Gredos, Madrid.
- SOROMENHO, A. DA SILVA e CARATÃO SOROMENHO, P. (1986): *Contos populares portugueses (Inéditos)*. Estudo, coordenação e clasificación por Alda da Silva Soromenho e Paulo Caratão Soromenho, II vol.. Centro de Estudos Geográficos / Instituto Nacional de Investigação Científica, Lisboa.
- ZAMORA MOSQUERA, F. (1972): *Refráns e ditos populares galegos*. Galaxia, Vigo.